

УДК 025.32 "19/20" "313"

Оксана Тур,
кандидат філологічних наук,
доцент Кременчуцького національного
університету імені Михайла Остроградського

Здобутки і перспективи досліджень у сфері уніфікації та гармонізації бібліографічного опису другої половини XX — початку XXI століття

У статті проаналізовані здобутки та визначені перспективи досліджень у сфері бібліографічного опису другої половини XX — початку XXI століття.

Ключові слова: бібліографічний опис, автоматизована бібліотечно-інформаційна система, Міжнародний стандартний бібліографічний опис.

У 1961 році на Міжнародній конференції з принципів каталогізації (International Conference on Cataloguing Principles) у Парижі були сформульовані та прийняті міжнародні принципи бібліографічного опису ("Паризькі принципи") [1]. З того часу вони стали методологічною основою для нормативно-методичної бази бібліографічного опису та каталогізації на міжнародному рівні в багатьох країнах світу, включаючи СРСР. У наступні двадцять років активне впровадження комп'ютерних технологій у процеси бібліографічного опису документів спричинило необхідність подальшого розвитку теоретичних основ бібліографічного опису; модернізації його нормативно-методичної бази, враховуючи нові фактори функціонування бібліографічного опису в електронному середовищі. Вплив цих чинників посилювався в кінці XX століття з огляду на загальносвітові тенденції розширення інтеграції, розвитку інформаційного суспільства на базі активного впровадження інформаційних технологій у усі сфери людської діяльності. Саме цим визначається актуальність нових досліджень для накреслення перспектив пошуків у сфері бібліографічного опису.

Нині в усьому світі йде процес формування нової культурної парадигми — електронного подання інформації. Відмінності між друкованою та електронною формами інформації мають принциповий характер, набагато суттєвіші, ніж між рукописною та друкованою [13] і пов'язані з:

— отриманням практичної можливості для людини працювати з великими обсягами інформації, переходити з одного інформаційного середовища в інше або одночасно працювати з багатьма;

— перетворенням споживача з пасивного читача на активного учасника комунікативного процесу;

— наявністю умов для трансляції великих обсягів інформації в глобальних комп'ютерних мережах, що надає віддаленим користувачам у будь-якій точці світу принципово нові можливості доступу до інформації.

Ці процеси вимагають посилення ролі бібліотек як загальнодоступних центрів у реалізації прав громадян на вільне отримання знань та інформації. Інноваційні процеси, що відбуваються у вітчизняному бібліотечному середовищі, особливо в останнє десятиріччя, відзначаються входженням України до світового інформаційного суспільства, що веде до активізації процесів технічної модернізації бібліотек і

переходу на прогресивні інформаційні технології. Нині їхня діяльність пов'язана з формуванням інформаційних систем та наданням широкому загалу користувачів відомостей про наявні у базах даних документи. Бібліотечні фахівці України використовують досвід зарубіжних колег, які на базі машинно-зчитуваної каталогізації створили новий електронний продукт — електронний каталог, забезпечивши широкий доступ до нього найвіддаленішим споживачам. Все активніше застосування у процесах бібліографічного описування інформаційних технологій уможливило створення нового середовища бібліографічних даних — електронного.

Сучасний етап розвитку технології створення машино-зчитуваного бібліографічного запису для електронного каталогу в глобальній комп'ютерній мережі Інтернет дає змогу здійснювати діалог з віддаленими користувачами в процесі пошуку ними різноманітної інформації про конкретний документ (групу документів) в інформаційному масиві записів електронного каталогу. В ЕК вся сукупність пошукових ознак і будь-яке їхнє поєднання надається засобами програмного та лінгвістичного забезпечення АБІС (автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи) в одному масиві записів незалежно від виду документа і носія інформації.

У прагненні розширити можливості доступу до власних електронних каталогів бібліотеки уже наприкінці минулого століття стали розміщувати їх у глобальній міжнародній мережі Інтернет, нині значно активізувавши цю форму ознайомлення з наявними фондами. Електронний каталог, поданий у мережі Інтернет, надає споживачам, у тому числі й віддаленим, можливість багатоаспектного пошуку документів у масиві бібліографічних записів у режимі реального часу (on-line).

Виявляючи загальні закономірності в розвитку дисциплін наукової інформації та комунікації, Р. Гіляревський наголошував: "...з появою нових засобів, що реалізують процеси комунікації, попередні не відмирають, а зберігаються у сфері людського спілкування. При цьому старі засоби, віддавши частину своїх функцій засобам, що виникли, як правило, починають нове життя..." [4]. Стосовно принципів формування бібліографічного запису в електронній комунікації, необхідно визначити, що залишається незмінним, а що є новим.

Вітчизняні дослідження у сфері бібліографічного описування протягом останнього двадцятиріччя розвивалися у

таких напрямках: вивчення історії бібліографії та бібліографічного опису, дослідження функцій бібліографічної інформації, складу та структури даних у бібліографічному описуванні, розвиток методики формування даних про документ у структурі бібліографічного опису. Теоретичні проблеми бібліографічного опису найчастіше розглядалися в контексті бібліографознавчих досліджень і теорії інформатики. Ці напрями досить тісно взаємопов'язані, проте динаміка їхнього розвитку різна: активнішими були наукові дослідження, що стосувалися історичних аспектів розвитку бібліографії та бібліографічного опису [5; 11]. Для розуміння сучасних проблем формування бібліографічного опису необхідно узагальнити тенденції розвитку теорії бібліографічного описування та каталогізації за останнє двадцятиріччя XX століття, що завершилися реорганізацією структури бібліографічного опису та зміною середовища її функціонування.

У 1980—1986 роки основні положення дослідження теорії бібліографічного описування були реалізовані в нових вітчизняних базових нормативно-методичних документах — ГОСТ 7.1.—84 "Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления", потім у 1986—1993 — у шеститомному виданні "Правил складання бібліографічного опису" [7; 12; 14]. На базі цих нормативів здійснювалось бібліографування і каталогізація документів у бібліографувальних установах СРСР, а потім вони діяли як міждержавні у низці країн СНД, зокрема й в Україні.

Положення ГОСТ 7.1.—84 і "Правил складання бібліографічного опису" ввели СРСР до числа країн світового співтовариства, що підтримували на національному рівні єдині міжнародні принципи бібліографічного опису. Однак, незважаючи на деякі міжнародні рекомендації, певні позиції не були реалізовані ні в ГОСТ 7.1.—84, ні у вітчизняних "Правилах складання бібліографічного опису" 1986 р.

Аналіз застосування ГОСТ 7.1.—84 виявив необхідність серйозних змін, пов'язаних з кардинальними перетвореннями в країні, у суспільній свідомості, а також з процесами, що відбувались у модернізації міжнародної нормативно-методичної бази бібліографічного опису. В ході розроблення концепції нового ГОСТу були визначені завдання:

1. Зміна місця цього стандарту, яке було в системі стандартів під єдиним системним заголовком "Бібліографічний запис", що включає такі стандарти:

- Бібліографічний запис. Бібліографічний опис документа. Загальні вимоги та правила складання.
- Бібліографічний запис. Заголовок бібліографічного запису.

2. Зміна структури групи стандартів на бібліографічний опис різних видів документів, при цьому розглядалися два варіанти: а) створення єдиного стандарту на бібліографічний опис усіх видів документів, передбаченого в ГОСТ 7.1.—84, ГОСТ 7.16—79, ГОСТ 7.18—79, ГОСТ 7.34—84, ГОСТ 7.40—82, а також нових, наприклад, стандарту на бібліографічний опис електронних ресурсів (ГОСТ 7.82—2001); б) збереження (в оновленому вигляді) існуючої системи стандартів на опис окремих видів документів.

3. Перегляд та уточнення теоретичних і методологічних основ бібліографічного опису на основі аналізу та конкретизації всіх вимог, що пред'являються як до бібліографічного опису в цілому, так і до кожного його елемента.

У концепції перегляду ГОСТу 7.1.—84 був прийнятий перший його варіант як генерального стандарту на бібліографічний опис для усіх видів документів, в якому були сформульовані нові вимоги до бібліографічного опису:

1. Дотримання точної відповідності відомостей у бібліографічному описі до відомостей у документі, у зв'язку з чим необхідно відмовитися від практики суб'єктивної оцінки даних, наведених у документі, виправлення об'єктивних даних, зміни послідовності їхнього розміщення усередині елемента в порівнянні з даними документа.

2. Удосконалення структури бібліографічного опису шляхом введення нових елементів — "загальне позначення матеріалу" і "специфічне позначення матеріалу", що дає змогу поєднувати й розрізняти в одному інформаційному масиві відомості про документи на різних носіях.

3. Перегляд статусу обов'язковості та факультативності елементів у бібліографічному описі, а саме: дані про авторів, розміщені у відомостях про відповідальність, мають отримати статус обов'язкового елемента, незалежно від наявності або відсутності їх у заголовку бібліографічного запису. Ця концепція була підтримана бібліографувальними установами Росії і Співдружності Незалежних Держав, у результаті чого була затверджена нова версія ГОСТ 7.1.—84, що отримала назву: ГОСТ 7.1—2003 "Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления" [6]. Новітньою і завершальною подією у розвитку теоретичних основ бібліографічного опису став міжнародний проект ІФЛА зі створення міжнародних правил каталогізації, який в 2003 році дав старт процесу модернізації міжнародних принципів каталогізації [9]. Перегляд прийнятих у 1961 році в Парижі на міжнародній конференції принципів каталогізації [10; 2] став необхідною передумовою реалізації нового етапу суспільного розвитку, що характеризується появою електронних форм подання бібліографічної інформації в онлайн-ових або електронних каталогах та інших бібліографічних файлах [9]. У липні 2003 року (28—30 липня) у Франкфурті-на-Майні (Німеччина) відбулася "1 Конференція експертів з міжнародних правил каталогізації", підготовка до якої тривала два роки і яка передувала проведенню 69-ї сесії конференції ІФЛА. Її учасники вважали за необхідне переглянути "Паризькі принципи каталогізації" (1961). У процесі підготовки до конференції 54 експерти з 32 країн Європи та США проаналізували національну методику складання бібліографічного опису в кожній країні, її відповідність міжнародним принципам, пропозиції з модернізації "Паризьких принципів" і Міжнародного стандартного бібліографічного опису (ISBD) [3]. За підсумками попередньої електронної дискусії та роботи міжнародних експертів безпосередньо на конференції був підготовлений проект документа, названий "Декларацією про міжнародні принципи каталогізації" (Statement of International Cataloguing Principles), або "Міжнародні принципи каталогізації" [8]. Проект цього документа протягом наступних років обговорювала світова бібліотечна спільнота з тим, щоб потім, виробивши остаточний варіант, затвердити його на конференції ІФЛА. Основні положення "Міжнародних принципів" базуються на попередньому багатому міжнародному досвіді, висновках тодішніх новітніх міжнародних досліджень "Функціональні вимоги до бібліографічних записів" і "Функціональні вимоги до авторитетних записів" (FRANAR-Functional Requirements and Numbering of Authority Records), дослідженнях Бібліотеки Конгресу, проведених у ході перегляду Англо-американських правил каталогізації, а також пропозицій міжнародних експертів з Німеччини, Франції, Італії, Фінляндії та інших європейських країн.

Прийняті "Міжнародні принципи каталогізації" засвідчили прагнення більшості країн мати єдині міжнародні рекомендації для розвитку національної нормативно-методичної бази, що регламентувала б склад, структуру і правила формування бібліографічних даних в електронних каталогах (інших бібліографічних файлах) з урахуванням зростаючих вимог користувачів. У ході упровадження цих принципів виявляються їхні й позитивні, й негативні аспекти. Тому-то фахівцями бібліотечної справи доводиться вирішувати дуже непросте завдання, враховуючи наявність величезної кількості підходів до цієї проблеми навіть у рамках однієї країни. Основна мета нововведень — служити основою для міжна-

родної та національної стандартизації бібліографічних даних, але з орієнтацією на нові можливості та вимоги.

Список використаної літератури

1. *Report International federation of Library association / ed. by A. H. Chaplin and D. Anderson. — London : IFLA, 1981. — VIII, 293 p.*
2. *ISBD (M) : International standard bibliographic description for monographic publications I recommended by the ISBD Review Group ; Standing committees of the IFLA Section on cataloguing. — 2002 rev. — London, 2002. — V, 67 p.*
3. *Бахтурина Т. А. Общее обозначение материала и унифицированное заглавие в библиографической записи / Т. А. Бахтурина, Л. С. Ермакова // Библиотековедение. — 2004. — № 1. — С. 49—52.*
4. *Гиляревский Р. С. Общие закономерности в развитии дисциплин научной информации и коммуникации : дис. ... д-ра. филол. наук в форме научн. докл. / Р. С. Гиляревский. — М. : ВИНТИ, 1989. — 47 с.*
5. *Госин И. Я. Развитие теории описания произведений печати в СССР (1917—1945 гг.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук / И. Я. Госин ; Моск. гос. ин-т культуры. — М., 1971. — 29 с.*
6. *Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления : ГОСТ 7.1—2003. — Введ. 2004—07—01. — М. : Изд-во стандартов, 2004. — 47 с.*
7. *Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления : ГОСТ 7.1—84. — Введ. 01.01.86. — М. : Изд-во стандартов, 1984. — 75 с.*
8. *Декларация о международных принципах каталогизации (Statement of International Cataloguing Principles) // Библиотековедение. — 2004. — № 3. — С. 42.*
9. *Каспарова Н. Н. Международная каталогизация в XXI веке : стартуют новые принципы / Н. Н. Каспарова // Библиотековедение. — 2004. — № 1. — С. 46—47.*
10. *Михеева Г. В. Решения Парижской конференции, современная теория и практика каталогизации / Г. В. Михеева // Советская библиография. — 1983. — № 4. — С. 85—91.*
11. *Никифоровская Н. А. Библиографическое описание в России. : очерк истории до середины XIX в. / под ред. С. П. Луппова ; Акад. наук СССР. — Л. : Наука, 1981. — 126 с.*
12. *Новоженова Т. А. Методологические основания общей теории библиографии : монография / Т. А. Новоженова ; Краснодар. гос. ун-т культуры и искусств. — Краснодар : КГУКИ, 2003. — 308 с. — Библиогр.: с. 277—296.*
13. *Отюцкий Г. П. Философские проблемы информационно-компьютерной революции : учеб. пособие для студентов / Г. П. Отюцкий ; Ин-т бизнеса, права и информ. технологий. — М. : Моск. гос. ун-т печати, 2002. — 253 с.*
14. *Проблемы представления кириллической информации в электронной форме / Шрайберг Я. Л. [и др.] // Библиотечные компьютерные сети: Россия и Запад / [ред.-сост.: Е. И. Кузьмин, М. Н. Усачев]. — М., 1998. — Вып. 1. — С. 97—107.*

В статье проанализированы достижения и определены перспективы исследований в области библиографического описания второй половины XX — начала XXI века.

In article analyzed the achievements and identified prospects for research in the bibliographic description of the second half of XX — beginning XXI century.

Надійшла в редакцію 5 червня 2012 року